

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа с. Бояровка
Каа-Хемского района Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО


ЗУВР школы

Биче-оол О.А. /  /

от «24 августа» 2023

УТВЕРЖДЕНО

директор школы

Чаш-оол О.С. /  /

от «25 августа» 2023



РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

По внеурочной деятельности (курсу)

Улусчу ужурлар

наименование предмета(курса)

8 класс

на 2023-2024 учебный год

Составитель:

Ховалыг Чойгана Оюн-ооловна,

учитель родного(тывинского)

языка и литературы

высшей квалификационной категории

Бояровка 2023

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистин республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарына шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр «Тыва чоннуң бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөредириниң программазы. 7- 9 класстар», С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, утгунмас болур. Ынчаарга, он дөрт хар четкен оол-даа, кыс-даа уруг улуг-биче улус-биле харылзажып, бот-боттарының, улуг-бичениң аразында хүндүткелди сагып, тыва чоннуң езу-чаңчылдарын үнелээр, өөренир деп чүлдү медереп-билип эгелээр болур. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, өгге хамаарыштыр ужурларны өөредир сорулга-биле ук программаны тургузуп кылган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга хамаарыштыр кылдынган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга-дуржулгазынга даянган. Мурнуку класстарга кээп турганы темалар кээп болур. Ынчалза-даа башкы бүрүзү ону бот-тывынгыр чоруу-биле уругларның назы-харына дүүштүр белеткээр ужурлуг.

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистин республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустун ужур-чаңчылдарына шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр Г. Д. Сундуйнун «Улусчу ужурлар» деп 5-6 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга номун, С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннун бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган.Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннун чаагай чаңчылдарын база кижиниң бодун канчаар алдынарының дугайында школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа өске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннун бодунун төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он ийи хар четкен уругларга кижиниң чаяанының дугайында, төлептиг болурунун дугайында бодалдар-биле шыва ап, оларныботтарының кылып турар үүлгедиглеринге хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын тодаргай илередип билиринге кижизидери чугула болур ужурлуг. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, кижиниң сагыш-сеткилинге, угаан-бодалынга, бодун алдынарынга хамаарышкан чүүлдерге өөредир болгаш кижизидер сорулга-биле ук программа тургустунган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга база кижиниң сагы-сеткилиниң арыг-чаагай, чырык, тура-соруктуг болурунга хамаарыштыр кылдынган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга-дуржулгазынга даянган.

8 класс «Улусчу ужурлар» Календарь-тематиктиг планы.

№	Темазы	Шагы	Хуну	Чугаа сайзырадылгазы. Уруглар чуну билип алырыл.
1 2	Кыс кижии-амыдыралдын ээзи, идегели, ынаныжы	2		1) Кыс кижии-амыдыралдын ээзи, идегели, ынаныжы деп чувени ыяк билген турарын чедип алыр. 2)Кыс-кижинин онзагай мозушынары. 3)Амыдыралда будуштуг,кижизиг мозу-шынарлыг херээжен кижилер дугайында чугаа. Ол дээрге кады-кожалары-даа, чоок кижилери-даа бооп болур.
3 4	Кыс кижинин туруштуу, ажылгыр-кежээзи бистин амыдыралывысты байлакшыдар,хей-аът киирер, сайзырадыр	2		Ажык чугаа «Авамнын чылыг холдары». Аванарнын, угбанарнын, кырган-аванарнын допчу намдарын, оон торел-салгалын бижип, аас-биле тайылбырлаар.
5 6 7	Эр кижии-амыдыралдын сулдези, оон сур кужу, чоргааралы.	3		1)«Кайгал эрнин караа оттуг» оол уругнун карактарындан-на кандыг кижии дээрзин эскерип болур.2)тыва улустун аас чогаалында эр кижинин дугайында хой-

				хой ханы бодалдар илереттинген. 3)Эр кижиг чуртталгазында бергелерни эртип шыдаар кылдыр белеткенир, бодун кижизидер болгаш чонунга езулуг толептиг аажы-чанныг «Эрнин эрези» деп адаттынары. 4)Эр кижинин хууда ады.5) Эр чол.
8 9	Практиктиг кичээл	2		1)Кандыг кижини онзагай, будуштуг кыс дээрл? 2)Бергеге торулбас эр болур дизе чуну канчаарыл?- деп темага чугаа.
10 11 12	Кижинин бодун алдынары: даштыкы хевири болгаш кадыкшылы, дурт-сыны, шимчээшкинери, кылажы,идик-хеви,арыг-силини.	3		1)«Кижиде бугу-ле чуве:арын-шырайы, хеп-сыны, сеткил-сагыжы, бодалдары чараш болур ужурлуг».2) «Чыланнын шокары даштында, Кижинин шокары иштинде», «Хевин коруп уткуур, угаанын коруп удээр» деп улегер чугааларга боттарынын бодалдарын илередип ажык чугааны кылыр.
13 14	Оореникчинин хун чуруму	2		Алдарлыг улуг башкы, чогаалчы В.А.Сухомлинский мынча дээн: «Бир эвес сен бодунну албадап, бодундан негелде кылып шыдавас болзунза, сени кижизидери-биле чус-даа башкыларны салып каар болза,херекчок чуве-дир» 2)Делегейнин билдингир, улуг кижилери хой-хой чылдарнын дургузунда хун демдеглелин бижип чорааннар. 3)Хунде бижиттинген чуулдерин шуптузун кылыр.4)Кижиг бодунун тура-соруунун, аажы-чанынын четпестерин чайладып, кижизидип алыр деп бодаар болза, хун чурумун сагып ооренир. Кол чуве, оон кууселдези дээрзин утпанар.
15 16	Сагыш бакта сайзыравас, сеткил бакта секперевес.	2		1)Кижизиг мозу-будуштун илерээшкини-улус аразынга бодун алдынарындан костур. Ак сагыш, биче сеткил,топтуг чорук-сагыш-сеткил культуразынын корунчуу. 2)Найыралды унелеп билип чор, эш-оорунге дузалаш, эки-бакты улеш. 3)Улуургак, билииргек, бодун тогдунар, хопчу, мегечи кижиг-биле кым-даа эдеришпес.
17 18	Эштин экизи херек	2		«Эштигге хоглуг, эптигге куштуг», «Кижиг экизи-найыралда, аът экизи-мунушта»,
19 20 21	Оол, кыс уругнун озулдезинде онзагай байдалдар.	3		1)Онзагай физиологтуг оскерилгелернин дугайында билири чугула. 2)Озуп сайзыраарынга, мозу-будужунун болгаш ниитилеглге ээлеп турар туружун билип алырынга дузалаар.2)Дурт-сынынын узап озери.3)Мага-бодунга оскерлишкин болуп турар уеде авазы-биле ажыт-чажыт

				чокка чугаалажыр.4)Боттарын арыг-силиг алдынар.
22 23 24	Баштайгы ынакшыл деп чул?	3		1)Ынакшыл- кижинин чугле бодунга хамаарышкан ыдыктыг сагыш-сеткилдир.Ынакшылдын кужу хемчээл чок. 2)Ынак кижиге ханы хундуккел, ол дээш харыысалга, оон ынакшылын камнаары болгаш унелээри езулуг ынакшылды тургузар. 3)Амгы уеге чедир кыс кижинин арыг ады, чоргааралы деп билиглер уругларны дувуредип турар.4)Кандыг оол азы уруг-биле найыралдажырыл, эдержирил деп айтырыг уругларнын мурнунга туруп кээр.
25 26	Куш-ажыл кижини каастаар	2		1)«Куш-ажыл кижини каастаар» деп улегер чугаанын утказы ханы. 2)Куш-ажылга ынак, улуг, биче кижилерни хундулээр, экини эки, багайны бак деп ылгап коруп,ак сеткилдиг,шынчы кижиде болуру. 3)Куш-ажылга харыысалгалыг болгаш хундулээчел, биче сеткилдиг болурунга, ат-алдарын кодурлур,ору тырттынып чоруур боор.
27 28	Ада - огбем чанчылдары	2		1)«Ада-огбем чанчылдары» деп темага диспут. Боттарынын бодап чоруур бодалдарын чижектерге даянып тургаш, диспутка киржир.
29	Практикиг кичээл	1		«Мээн ажилчын хунум» деп чугаа тургузар.
30 31	Оол, кыс уругларнын сагыыр ужурлары	2		1)Кандыг-даа чоннун ундезин культуразынын чугула кезиин ужурлар ээлеп турар. 2)Кыс, оол кижинин кандыг ужурларын ыяап сагыырыл?
32 33 34	Практиктиг кичээл	3		Будун чылда алган билиглеринге даянып проектилиг ажилды кылып чорудар. Анкета долдуар.